

Степанова Г.

Одеській національній політехнічний університет

ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ ПРОВІНЦІЙНОГО АКТОРА
М. ІВАНОВА-КОЗЕЛЬСЬКОГО

УДК 792.075(09)(477.74)

Стаття присвячена творчому шляху популярного дореволюційного російського провінційного актора М. Іванова-Козельського. Наукова розвідка творчості артиста розпочинається з першої вдалої його ролі в одному із театрів Харкова. Зауважено, що Харків став відправною точкою для М. Іванова-Козельського, бо саме тут він познайомився з Н. Рибаківим, який допоміг йому знайти своє місце на московській сцені. У столиці актор влаштувався в Загальнодоступний театр Ф. Урусова і С. Танєєва, де остаточно вирішив повернутися у провінцію. У роботі особлива увага приділяється одеському періоду у житті М. Іванова-Козельського. Працював він у Російському театрі, де грав на одній сцені з Н. Милославським та перейняв у нього техніку акторської гри. Провідні одеські критики наголошували на тому, що М. Іванов-Козельський наслідує не лише Милославського, а й Поссарту, Россі, Сальвіні. Важливо, що саме в Одесі артист зіграв свої найкращі ролі та закінчив свою творчу кар'єру. *Ключові слова:* антрепренер, антреприза, театр, актор, спектакль, п'єса.

Степанова Г. И.: Жизнь и творчество провинциального актера М. Иванова-Козельского. Статья посвящена творческому пути популярного дореволюционного русского провинциального актера М. Иванова-Козельского. Научное исследование творчества артиста начинается с первой удачной его роли в одном из театров Харькова. Замечено, что Харьков стал отправной точкой для М. Иванова-Козельского, именно здесь он познакомился с Н. Рыбаковым, который помог ему найти свое место на московской сцене. В столице актер устроился в Общедоступный театр Ф. Урусова и С. Танеева, где окончательно решил вернуться в провинцию. В работе особое внимание уделяется одесскому периоду в жизни М. Иванова-Козельского. Работал он в Русском театре, где играл на одной сцене с Н. Милославским и перенял у него технику актерской игры. Ведущие одесские критики подчеркивали то, что М. Иванов-Козельский наследовал не только Милославского, но и Поссарту, Росси, Сальвини. Важно, что именно в Одессе артист сыграл свои лучшие роли и закончил свою творческую карьеру. *Ключевые слова:* антрепренер, антреприза, театр, актер, спектакль, пьеса.

Stepanova Galina. Life and Work provincial actor Ivanova-Kozelskii. Background. Multilateral conception of cultural heritage of Ukraine cannot be completed without entire examination of the pre-revolutionary stage art reflected in the work of provincial actors. View of creative ways of Ivanov – Kozelskii, who lived at the end of 19th century, brings an opportunity to realize the standing of performers beyond the provincial private theatre. **Objectives.** The aim of research is to reveal the creative ways of entrepreneur Ivanov – Kozelskii to show his work in conditions of provincial enterprise. **Methods.** To achieve the purpose was used descriptive method to show activity of actor Ivanov – Kozelskii, biographical – to compose a portrait of the creative artist. **Results.** Analyzed material allows not only to shape a theatrical portrait of the entrepreneur's pre-revolutionary province, but also to eliminate gaps in the history of theatral art in Ukraine. **Conclusion.** Composed complete view of Ivanov – Kozelskii's life and work allows to point that his fate was typical for Russian provincial actor, who had began and was concluding his life in poverty and loneliness, nevertheless with grand love in heart to the theater art. *Keywords:* entrepreneur, Private Company, theater, actor, performance, play.

Постановка проблеми. Провінційна антреприза кін. ХІХ – поч. ХХ ст. увійшла в історію театрального мистецтва не лише яскравими фігурами самих її керівників, але й мистецтвом акторським. Попри значну кількість існуючих спогадів, все одно залишається ще безліч достойних служителів Мельпомени, творчість яких достойна бути висвітленою. Непересічною постаттю був М. Іванов-Козельський (1850 – 1898), видатний актор дореволюційного театру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В сучасній науковій літературі фактично немає досліджень, які були б присвячені творчій діяльності актора М. Іванова-Козельського. Основні біографічні відомості та подробиці його творчості зустрічаються у дореволюційній та радянській літературі. Головним чином, про діяльність М. Іванова-Козельського згадується у спогадах сучасників актора, а саме: журналіста та театрального критика В. Дорошевича, А. Дерібаса, актора та антрепренера Н. Синельникова та ін.

Мета статті – розкрити творчий шлях артиста М. Іванова-Козельського, показати його роботу в умовах провінційної антрепризи. Завданнями даної статті є: прослідкувати творчий шлях М. Іванова-Козельського; охарактеризувати його сценічну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. М. Іванов-Козельський був одним з яскравих провінційних акторів Російської імперії. Син селянина Київської губернії і мріяти не міг, що стане одним із відомих провінційних акторів. У молодому віці М. Іванов-Козельський мріяв «вийти в люди». Навчався він грамоті в школі канатоністів, потім вступив до школи оцінювачів лісових матеріалів, звідки потрапив на службу писарем і оцінювачем військового інтендантства [1]. Потрапив М. Іванов-Козельський на сцену випадково. Служачи в Житомирі, він підробляв тим, що за копійки паралельно з основною роботою переписував акторам ролі й отримував від них контрамарки в театр. Переглядаючи вистави, їм оволоділо бажання стати актором.

М. Іванов-Козельський мав непоказну зовнішність, був сором'язливий, проте усвідомлював, що він не фактурний актор і свою мету досягти йому буде нелегко. Починаючи з 1869 р., М. Іванов-Козельський робить безліч марних

спроб потрапити на сцену. Як пригадував сам актор, у перший свій сезон він приготував дві три ролі в водевілях; коли наступного сезону йому запропонували тридцять крб. на місяць, він домовився з антрепренером на п'ятнадцять крб., але при умові грати не лише другорядні ролі. Саме така постановка питання дуже здивувала антрепренера і він погодився. Для М. Іванова-Козельського це був гарний досвід. Наступного сезону йому вже запропонували п'ятдесят крб. Тоді він попросив двадцять п'ять, але при умові зіграти кілька ролей, які встиг приготувати взимку. Так актор купував собі ролі і пробивався вперед [2]. Нарешті, М. Іванов-Козельський був прийнятий у київську трупу, де дебютував 1872 р. Популярність і визнання до нього прийшли 1873 р. під час служби в Харкові.

За словами очевидців, бенефісний вечір М. Іванова-Козельського проходив у дощовий і непогожий день, у майже порожній залі йшла п'єса «У світі жити – мирське творити» П. Бобрикіна. «Публіка нудьгувала, але раптом щось сталося: зі сцени повіяло чимось, що відразу викликало увагу глядача. Звучав сильний, наповнений правдою голос, непідробна драма відбувалася перед глядачем. Оплески покрили прекрасно зіграну сцену. За лаштунками подив: “Кому аплодують?” Не допускають і думки, що успіх належить Іванову» [3:235]. Для нього це був великий прорив вперед. Бажання грати було в ньому настільки велике, що він своєю майстерністю зміг захопити увагу нечисленної публіки. Відомо, що грати в порожній залі дуже важко. Проте холодний прийом публіки, не відбив бажання в М. Іванова-Козельського продовжувати грати на сцені.

М. Іванов-Козельський позиціонував себе в амплу героя-трагіка. Він грав Жадова в п'єсі О. Островського «Прибуткове місце» і Чацького в «Лихо від розуму» О. Грибоєдова, Гамлета В. Шекспіра. М. Іванов-Козельський довго працював над роллю Гамлета, крім простого розучування тексту, артист намагався познайомитися з оригіналом. Згодом, незважаючи на успіх бенефісу в даній ролі, актор залишився незадоволений своїм виконанням і відмовився від другого показу, за що змушений був сплатити неустойку антрепренеру. Внутрішнє розчарування, з одного боку, і визнання публіки, з іншого, стимулювали роботу над собою.

Бездоганне володіння акторською технікою й сценічною майстерністю були пріоритетними позиціями для М. Іванова-Козельського. Необхідно звернути увагу на те, що вже спочатку акторської кар'єри в артиста часто виявлялися риси постійного невдоволення собою, страх перед критикою й бажання завжди подобатися, які згодом призведуть до психічних розладів. «Цей самоучка читав Дарвіна і в його книзі “Про вираження відчуттів у людини і тварин” шукав собі приклад до

сценічного зображення людських пристрастей, почуттів і хвилювань. Читав! Це означає сказати не всю правду: він знав напам'ять цей твір, який вважав настільною книгою акторів; він знав його так, як знав Шекспіра, і вражав глибоким знанням того й іншого», – писав про М. Іванова-Козельського В. Дорошевич [2].

Необхідно зауважити, що перебування М. Іванова-Козельського в Харкові 1873 р., стало важливою подією у творчому житті артиста. Тут його помітив Н. Рибаків, за яким у той час закріпилася слава великого провінційного артиста. Саме за протекцією Н. Рибаків М. Іванов-Козельський відразу після закінчення театрального сезону в Харкові поїхав підкоряти московську сцену. Робота з Рибаківим не пройшла безслідно, згодом критики напишуть, що М. Іванов-Козельський успадкував акторську техніку Рибаків і Мочалова.

У Москві він влаштувався в Загальнодоступний театр Ф. Урусова і С. Танєєва, де вперше виступив під псевдонімом М. Іванов-Козельський. Робота в столиці не пройшла даремно. Там остаточно вирішив працювати на провінційній сцені. Він не зміг змиритися і підпорядкуватися традиціям Малого театру – не виділятися і пристосовуватися під загальний ансамбль спектаклю [1]. Після короткої роботи в Москві, М. Іванов-Козельський грає в Астрахані, Саратові, Казані, Києві, Харкові, в південних містах Російської імперії. Скрізь овації, повні збори. М. Іванов-Козельський став знаменитим актором. Шанувальники зустрічали і проводжали його на вокзал.

Останнім містом, де працював М. Іванов-Козельський стала Одеса. В Одесу він приїхав 1878 р., ангажований антрепренером Шишкіним. «Так званий “Російський театр” тримав тоді антрепренер Шишкін, продувна бестія, колишній судовий пристав, за хороші справи вигнаний зі служби» [4:199]. Незважаючи на те, що Шишкін втілював в собі не найкращі риси антрепренера – трупа була чудова. М. Іванов-Козельський, граючи на одній сцені з Н. Милославським, постійно вивчав його акторську техніку. Можливо, саме тому деякі сучасники говорили, що акторська гра М. Іванова-Козельського схожа з акторською грою Н. Милославського.

М. Іванов-Козельський грав в «Одруженні Белугіна» та «Тепленьке місце» О. Островського, «Каширська старовина» А. Чехова тощо. Для нього не становило труднощів грати в творах вітчизняних авторів, складність виникала при зображенні іноземців-аристократів. Граючи аристократів, він наслідував: Милославському, Поссарту, Россі, Сальвіні [4:359]. Через постійну роботу над собою М. Іванов-Козельський любив спостерігати за грою видатних акторів і черпати нові ідеї. Тому артист не упускав можливості відвідати виступи закордонних гастролерів. У зимовий сезон 1879/80 р. відвідав Одесу знаменитий італійський трагік Томазо Сальвіні.

За бажання бачити драматичного генія М. Іванов-Козельський заплатив антрепренеру неустойку в розмірі однієї тисячі крб.

О. Дерібас згадував, що під час вистав Сальвіні, М. Іванов-Козельський один у великій ложі, закриваючи голову руками і втупивши весь свій погляд на сцену, зосереджено стежив за найменшим рухом великого артиста [5:109]. На М. Іванова-Козельського справила велике враження гра італійського трагіка. Як зауважив В. Дорошевич, гастролі Сальвіні мали вагомий вплив на нього. «У Шекспіра і Сальвіні він навчався правді в мистецтві та вмінні знайти живу душу в людях» [2].

Після гастролей Сальвіні М. Іванов-Козельський вирішує вдруге, після Харкова, зіграти роль Гамлета. Над своєю роллю працював актор невтомно, вдумливо, прорахував кожен свій крок. В образі Гамлета, якого грав М. Іванов-Козельський в Одесі, зібраний весь акторський досвід гри кращих виконавців. Ходили чутки, що Козельський у ролі Гамлета уподібнювався сценічній техніці Сальвіні. У спогадах актор В. Андреев-Бурлак писав: «М. Іванов-Козельський грав Гамлета протягом багатьох років своєї сценічної діяльності, гастролуючи по великих і малих містах, і витягував з безсмертної трагедії як з раковини все нові перлини» [6:15].

У ролях, зіграних в Одесі, – Белугіна «Скажені гроші», Мітя «Бідність не порок» О. Островського, Ананія Яковлева «Гірка доля» А. Писемського, Коррадо «Сім'я злочинця» П. Джакометті – М. Іванов-Козельський захоплював критику правдивістю переживань і глибокою сценічною органічністю. З комедійною легкістю виконував Хлестакова у «Ревізорі» М. Гоголя, грав головні ролі в шекспірівських і шіллерівських п'єсах. Його трагічні герої відрізнялися простотою і людяністю. З співчуттям і теплотою виконував він ролі «маленьких людей»: забитого чиновника Рожнова в «Горі-Злощасті» В. Крилова, колишнього каторжника Сергія Артамонова в «Від доли не втечеш» В. Аркадьєва. У цих ролях М. Іванов-Козельський мав сильний вплив на своїх глядачів.

Л. Леонідов згадує, як бачив багато видатних акторів, але тільки М. Іванов-Козельський залишив у ньому найсильніше, вирішальне, всепоглинаюче враження. «До нього я все-таки не відчував, що таке темперамент, що таке трагедія і чи може театр так сильно хвилювати. Я не знав, що можна так грати, щоб змусити глядача плакати. <...> Я не знав, що вийшовши з театру, рухаєшся як у гіпнозі, не бачиш людей, натрапляєш, як зі мною сталося, на грати міського саду» [7:68]. Всі ці емоції, випробував майбутній артист Л. Леонідов, побачивши М. Іванова-Козельського в ролі Франца Моора в «Розбійниках» Ф. Шіллера.

З роками все яскравіше виділявся егоцентризм Козельського. «При хороших умовах він міг стати дуже великим актором, але тут заважало

йому самолюбство, яке у багатьох у нашого брата буває вище таланту, безліч лестощів, компліментів, незаслужених, перебільшених схвалень», – згадував В. Давидов, який служив в Одесі разом з М. Івановим-Козельським [4:203]. Якщо публіка приймала його холодно, то він переривав гастролі, іноді навіть не догравав вистави і виїжджав. Закулісні інтриги, плітки, незадоволені відгуки рецензентів, також залишили свій відбиток у душі артиста. Бідність – доля провінційного актора не пожаліла й М. Іванова-Козельського. В. Дорошевич писав: «Доля Козельського – типова доля російського актора. Він відчув всю її тяжкість, все її горе, всі її отруєні радості. Російська Мельпомена мало годує своїх жерців, зате сильно їх напуває, коли вони доб'ються слави» [2]. Він помер у притулку Театрального товариства в Санкт-Петербурзі, залишивши яскраві театральні образи в пам'яті сучасників. Так трагічно закінчив своє життя талановитий артист.

Висновок. Творчий шлях М. Іванова-Козельського, як відомого та затребуваного актора, розпочався на підмостках провінційного театру з маленької епізодичної ролі. Лише особистий ентузіазм і щира любов до театрального мистецтва допомогли артисту досягти творчих вершин. На формування М. Іванова-Козельського, як артиста, вплинули такі відомі актори, як Н. Милославський, К. Рибаків, П. Мочалов та світова зірка – Т. Сальвіні. Попри всі творчі досягнення артиста, М. Іванов-Козельський закінчив своє життя у бідності, самотності та з сильним відчуттям нералізованості. Доля М. Іванова-Козельського була типовою для російського провінційного артиста, який високо злітав на піку своєї популярності, і який з роками низько падав під вагою бідності та побутових проблем.

Література:

1. Морозов М.М. Митрофан Трофимович Іванов-Козельський / М.М. Морозов. – М.: Искусство, 1967. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://az.lib.ru/m/morozow_m_m/text_0210.shtml
2. Дорошевич В. М.Т. Іванов-Козельський [Електронний ресурс]: Театральна критика Власа Дорошевича / Сост., вступ. стаття и комент. С.В. Букчина. Мн.: Харвест, 2004. – Режим доступу: http://az.lib.ru/d/doroshewich_w_m/text_0450.shtml
3. Синельников Н. Н. Шестьдесят лет на сцене. Записки / Н. Н. Синельников. – Харьков: Издание Харьковского государственного театра русской драмы, 1935. – 350 с.
4. Давыдов В.Н. Рассказ о прошлом / В.Н. Давыдов. – Ленинград-Москва: Искусство, 1962. – 260 с.
5. Дерібас А. Старая Одесса / А. Дерібас. – Москва [репринтное издание 1995]. – 1913. – 638 с.
6. Морозов М. Василий Николаевич Андреев-Бурлак (1843-1888) / М. Морозов. – М-Л.: Искусство, 1948. – 134 с.
7. Леонидов Л. Воспоминания. Статьи. Беседы. Переписка. Записные книжки / Л. Леонидов. – М.: Искусство, 1960. – 756 с.